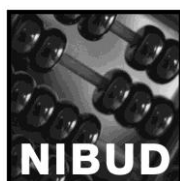

Omgaan met geld

docentenhandleiding

Omgaan met geld

docentenhandleiding

1e, geheel herziene druk
januari 2009

Een uitgave van:
Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud)
Postbus 19250
3501 DG Utrecht

Het cursusmateriaal *Omgaan met geld* en deze docentenhandleiding zijn met zorg samengesteld. Desondanks aanvaardt het Nibud geen aansprakelijkheid voor schade die voortvloeit uit eventuele onvolledigheden en/of onjuistheden.

Illustraties cursusmateriaal *Omgaan met geld*: Studio Bajo, Den Bosch
Vormgeving cursusmateriaal *Omgaan met geld*: DOT, Bureau voor Desktop Publishing, Ede

© 2009 Nibud

Alle rechten voorbehouden. Het cursusmateriaal *Omgaan met geld* mag vrij gebruikt worden bij niet-commerciële trainingen, etc. die tot doel hebben de financiële zelfredzaamheid van particulieren te verhogen. Daarnaast geldt dat niets uit deze uitgave gereproduceerd mag worden door middel van druk, fotokopie of op enig andere wijze zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Nibud.

Inhoud

Inleiding	4
Doel van de cursus	4
Een cursus organiseren	5
Basismodules	
Inkomsten en uitgaven	7
Kasboek	10
Administratie op orde	12
Uitkomen met je inkomen	14
Schulden voorkomen	16
Besparen	18
Verleidingen weerstaan	21
Verzekeren, sparen, lenen	23
Haal je voordeel!	25
Aanvullende modules	
Geld & Relatie	29
Wisselende inkomsten	32
Je kind en zijn geld	33
Plussen en minnen	36
Zelfstandig blijven	41
Shoppen via het web	43
Het jaaroverzicht (werkblad 1)	44
De maandbegroting (werkblad 2)	45
Verkrijgbaar bij het Nibud	46

Inleiding

De Nibud-cursus *Omgaan met geld* heeft een modulaire opzet waardoor u gemakkelijk de cursus kan aanpassen aan de behoefte van uw deelnemers. In deze handleiding leest u hoe u dat kunt doen. Vervolgens vindt u van elke losse module een toelichting. De toelichting bestaat steeds uit de doelstelling van de module, extra opdrachten en achtergrondinformatie.

In principe kunt u deze cursus geven als u ervaring heeft als cursusleider en voldoende weet van budgetteren. Mocht u behoefte hebben aan ondersteuning, dan kunt u bij het Nibud de volgende trainingen volgen:

Hoe geef ik budgetteringslessen?

Basistraining Budgetteren

Voor meer informatie kunt u kijken op www.nibud.nl of contact opnemen met een opleidingsadviseur van het Nibud, via opleidingen@nibud.nl.

Altijd actueel

Het materiaal voor de cursus *Omgaan met geld* wordt twee keer per jaar geactualiseerd. Zijn er tussentijds belangrijke wijzigingen, dan wordt het materiaal direct aangepast. Dat geldt uiteraard ook voor de informatie in deze handleiding.

Het is aan te bevelen om het deelnemersmateriaal pas te downloaden kort voordat uw cursus start. Uw deelnemers beschikken dan altijd over de meest actuele informatie.

Evaluatie

Het Nibud blijft graag op de hoogte van zowel uw mening over de cursus, als die van uw deelnemers. Daarom verzoeken wij aan het einde van uw cursus een evaluatie in te vullen. Het evaluatieformulier heeft u automatisch toegestuurd gekregen als u uw gegevens heeft geregistreerd op het moment dat u het cursusmateriaal downloadde. Heeft u uw gegevens niet geregistreerd, stuur dan een mail naar opleidingen@nibud.nl. Registratie heeft bovendien als voordeel dat u op de hoogte wordt gehouden van nieuwe versies van het cursusmateriaal.

Doel van de cursus

Het algemene doel van de cursus *Omgaan met geld* is:

Na afloop van de cursus is de deelnemer in staat om zelfstandig zijn financiële huishouden te voeren en tijdig hulp in te schakelen bij problemen.

U kunt ervoor kiezen om voor uw eigen cursus een specifiek doel te formuleren. Ga daarvoor na wat u met de cursus wilt bereiken, wat uw deelnemers na afloop moeten kunnen en weten. Aan de hand daarvan kunt u uw lesprogramma en cursusduur bepalen.

Een paar voorbeelden:

Na afloop is de deelnemer in staat om een jaarbegroting op te stellen en zich daar aan te houden.

In deze cursus staat de jaarbegroting centraal.

Na afloop is de deelnemer in staat om zijn uitgaven op zijn inkomsten af te stemmen.

In deze cursus staat het maken van keuzes centraal, maar ook het gebruik maken van inkomensondersteunende maatregelen.

Een cursus organiseren

Kernboodschap

Naast het doel van de cursus kunt u een kernboodschap formuleren, die u in iedere les laat terugkomen.

Het Nibud organiseert in opdracht van gemeentes eigen cursussen *Omgaan met geld*. De kernboodschap die het Nibud hiervoor heeft geformuleerd, is:
Jij bent zelf verantwoordelijk voor je keuzes.

Vaak zien deelnemers aan het begin van de cursus niet in dat zij zelf invloed hebben op hun financiën. Door bewust te kiezen waar ze wel geld aan uitgeven en waar niet, krijgen ze meer grip op hun uitgaven.

Tips van Nibud-docenten

Geef de deelnemers de volgende drie gouden regels mee:

- Vooruit kijken (weten wat de rest van de maand nog brengt),
- Keuzes maken
- Opkomen voor jezelf

Zorg dat de deelnemers zich veilig voelen. Benadruk in de eerste les dat alles wat verteld wordt, binnen de groep blijft. Doe ook leuke dingen met de deelnemers. Laat de groep de laatste les bijvoorbeeld een maaltijd voorbereiden en koken, voor een klein bedrag per persoon. Zo kunnen ze het geleerde meteen in de praktijk brengen.

In plaats van de opdrachten individueel te laten maken kunnen de opdrachten ook in kleine groepjes worden gemaakt en besproken. Hierdoor leren de deelnemers ook veel van elkaar. Ook maakt het de lessen interactiever.

Nodig voor de vijfde les iemand uit van de gemeente om te komen vertellen over de inkomensondersteunende regelingen in de gemeente.

Niveau deelnemers

Het materiaal bij de cursus *Omgaan met geld* is geschikt voor deelnemers die het Nederlands beheersen op NT2-niveau. De cursus is uitdrukkelijk **niet** geschikt voor personen met acute schulden (dreigende huisuitzetting, en afsluiten van nutsvoorzieningen). Voor deze personen moet eerst een oplossing gezocht worden voor de acute problemen, voordat zij kunnen deelnemen aan een cursus.

Cursusomvang en lesprogramma

De ideale opzet voor een cursus *Omgaan met geld* bestaat volgens het Nibud uit zes bijeenkomsten van elk 2,5 uur. Tijdens een cursus van deze omvang kunnen alle competenties aan bod komen die nodig zijn om de financiële zelfredzaamheid van de deelnemers te vergroten.

Het lesprogramma ziet er dan als volgt uit:

Les 1	Inkomsten en uitgaven (basismodule) Kasboek (basismodule)
Les 2	Administratie op orde (basismodule) Uitkomen met je inkomen (basismodule)
Les 3	Uitkomen met je inkomen (basismodule) Schulden voorkomen (basismodule)
Les 4	Slimme bespaartips (basismodule) Verleidingen weerstaan (basismodule)
Les 5	Haal je voordeel! (basismodule) Aanvullende module naar keuze
Les 6	Verzekeren, sparen, lenen (basismodule) Aanvullende module naar keuze, of individuele gesprekken met de cursisten

In dit programma worden alle basismodules behandeld. Daarnaast is er ruimte voor één of twee aanvullende modules, die u kunt kiezen afhankelijk van de samenstelling van de groep. Zo is er voor ouders een aanvullende module ontwikkeld over financiële opvoeding (Je kind en zijn geld) en voor senioren (Zelfstandig blijven).

In elke module staan huiswerkopdrachten. Daardoor kunt u aan het begin van elke nieuwe les, teruggrijpen op het geleerde tijdens de vorige les. De basismodule *Uitkomen met je inkomen* wordt in twee lessen behandeld. Dat komt doordat begroten een lastig onderwerp is. Het bespreken van het huiswerk voor deze module zal ook extra tijd in beslag nemen. De module *Kasboek* tot slot, is bedoeld om iedere week te laten invullen.

Inkomsten en uitgaven (basismodule)

Doel

In deze module leert de deelnemer welke soorten inkomsten er zijn. Daarnaast leert de deelnemer de verschillende soorten uitgaven te onderscheiden (vaste lasten, reserverings- en huishoudelijke uitgaven) en kan de uitgavenposten indelen in noodzakelijke uitgaven en vermijdbare uitgaven.

Extra opdrachten

Grip op je knip

Speel het spel *Grip op je knip*. De deelnemers krijgen zo meer inzicht in de verschillende inkomsten- en uitgavenposten.

Verdeel de groep in drieën. Kies een voorbeeldhuishouden. Laat groep 1 de vaste lasten begroten, groep 2 de reserveringsuitgaven en groep 3 de huishoudelijke uitgaven. Laat de groepjes ook kiezen welke uitgaven noodzakelijk zijn. Bespreek de keuzes klassikaal. Komt de groep uit met het gegeven inkomen? Hoe zouden zij de begroting nog kunnen aanpassen?

Andere keuzes

Vraag de deelnemers om van elk type uitgaven (vaste lasten, reserveringsuitgaven en huishoudelijke uitgaven) hun belangrijkste drie op te schrijven. Bespreek dit klassikaal. Zijn er veel verschillen? Hoe komt dat?

Nibud-materialen bij deze module

Gebruik bij deze module ook de volgende Nibud-materialen:

Grip op je knip: een educatief spel over budgetteren

Kijk voor meer informatie op www.nibud.nl.

Achtergrondinformatie

Website tip: www.nibud.nl

www.persoonlijkbudgetadvies.nl

De noodzakelijkheid van de uitgaven

Een huishouden heeft een aantal basisbehoeften zoals huisvesting, voeding, kleding enzovoort. Hieraan moet sowieso geld besteed worden. Andere uitgaven kunnen minder noodzakelijk zijn. Hierbij speelt het keuze-element een belangrijke rol. Bij het begroten is het van belang om inzicht te hebben in de mate van noodzakelijkheid van de uitgaven. Dat is een voorwaarde om optimale keuzes te kunnen maken.

Bij een indeling van de begroting naar noodzakelijkheid kunnen drie groepen uitgaven worden onderscheiden: de uitgaven in het zgn. basispakket, de persoonlijk moeilijk vermijdbare uitgaven en de vrije bestedingen.

- Basispakket

In het basispakket vallen de noodzakelijke uitgaven aan voeding, wonen, kleding, gezondheid, verzekeringen, informatie en dergelijke. De keuze van deze uitgaven is mede sociaal bepaald, en onder meer afhankelijk van het welvaartsniveau van een land.

Aan de posten in het basispakket moeten dus zonder meer uitgaven worden gedaan. De minimale bedragen die aan de posten moeten worden uitgegeven, hangen onder meer af van de samenstelling van het huishouden.

- Persoonlijk moeilijk vermijdbare uitgaven

Door de individuele omstandigheden van een huishouden kan het moeilijk vermijdbaar zijn om uitgaven te doen aan posten die niet in het basispakket vallen. Ook kan het noodzakelijk zijn om aan posten die wel in het basispakket vallen meer uit te geven dan de minimale bedragen. Bij 'persoonlijk moeilijk vermijdbare uitgaven' kunt u denken aan uitgaven aan bijvoorbeeld woon-werkverkeer, een dieet, een vakantie op doktersadvies of de kosten van aanpassingen in huis als gevolg van invaliditeit.

Persoonlijke moeilijk of niet vermijdbare uitgaven kunnen zeer sterk individueel bepaald zijn (zoals dieetkosten), maar kunnen ook in bepaalde typen huishoudens voorkomen. Een voorbeeld is de pensioenvoorziening. Bij werknemers is deze vaak collectief geregeld in de arbeidsovereenkomst, en wordt de premiebetaling verrekend in het bruto-nettotraject van het inkomen. Zelfstandigen moeten hiervoor individueel een regeling treffen, wat extra kosten met zich meebrengt. Ook andere groepen, zoals ouderen of één oudergezinnen, kunnen als groep moeilijk of niet vermijdbare kosten hebben.

Gezien hun karakter hebben deze uitgaven - na de uitgaven in het basispakket - voorrang boven de andere uitgaven.

- Vrije bestedingen

Als er geld over is nadat de uitgaven in de bovenste twee categorieën betaald zijn, kan dit besteed worden aan dezelfde posten als in het basispakket (meer kleding, duurder wonen enzovoort) of aan andere uitgavenposten (vakantie en dergelijke). We noemen dit het restpakket.

Indeling naar noodzakelijkheid van de uitgaven

Onvermijdbare uitgaven (Basispakket)	Uitgaven met een keuze-element (Restpakket)
<u>Vaste lasten</u> huur/hypotheek energie heffingen verzekeringen kabel	vervoer studiekosten telefoon
<u>Reserveringsuitgaven</u> kleding/schoenen inventaris extra ziektekosten	recreatie

Huishoudelijke uitgaven

voeding
diversen

roken
huisdieren
cadeaus

Kasboek (basismodule)

Doel

In deze module leert de deelnemer hoe hij door een kasboek bij te houden, inzicht kan krijgen in zijn uitgaven.

Extra opdrachten

Wie schrijft, weet waar het blijft!

Vraag uw deelnemers om tijdens de cursus het kasboek bij te houden. Neem één keer de tijd om het ingevulde kasboek samen te bekijken. Stel de deelnemer de volgende vragen:

- Wat voor soort uitgaven heb je afgelopen week gedaan?
- Zijn dit uitgaven die moeten of uitgaven die mogen?
- Misschien heb je veel uitgaven gedaan die mogen. Welke conclusies kun je hieruit trekken?

Nibud-materialen bij deze module

Gebruik bij deze module ook de volgende Nibud-materialen:

Waar blijft het geld? Bijhouden: een uitgebreid kasboek voor uw deelnemers.

GeldManager: een computerprogramma waarmee uw deelnemers hun inkomsten en uitgaven in kaart kunnen brengen.

Kijk voor meer informatie op www.nibud.nl.

Achtergrondinformatie

Website tip

www.etv.nl, bij het programma Kijk op geld. Hier kunnen de deelnemers online een kasboek bijhouden.

Extra informatie voor de deelnemers

Extra informatie bij de module Kasboek.

Extra informatie bij de module Kasboek

Een kasboek bijhouden

In een huishouden gaat heel wat geld om. Je moet van alles betalen, op veel verschillende manieren. Vraag je je wel eens af waar het geld steeds blijft?

Kasboek

In een kasboek kun je je geldzaken prima bijhouden. Je gaat naar de supermarkt, doet boodschappen, betaalt, neemt de kassabon mee en je schrijft het bedrag op. En na een maandje of twee weet je wat je besteedt aan bijvoorbeeld eten en drinken. Zo simpel is het.

Meer dan alleen voeding

Of ligt het iets ingewikkelder? Als je de boodschappen uitpakt, zul je merken dat je niet alleen spullen voor het eten hebt gekocht. Want in de supermarkt is nog zo veel meer te koop. Uit je tas komen bijvoorbeeld shampoo, een paar panty's, sokjes voor de kleine, een tijdschrift, schoonmaakmiddel en een paar kopjes. Het bedrag voor voeding neemt maar een beperkt deel in van het totale bedrag dat je uitgeeft in de supermarkt. 'Hoe krijg ik ooit inzicht in mijn uitgaven?', vraag je je misschien vertwijfeld af.

Wat wil je bijhouden?

Dat hangt ervan af wat je precies wilt weten. Gaat het je alleen om de uitgaven aan eten en drinken, dan kun je je boodschappen verdelen in zogenaamde food- en nonfood-artikelen. Op de meeste kassabonnen staan alle artikelen zelfs bij naam genoemd. Je telt alle uitgaven aan voeding op en noteert het bedrag in je kasboek.

Wil je weten wat je verder nog betaalt van je boodschappengeld, dan kun je de nonfood-artikelen verder uitsplitsen. Denk bijvoorbeeld aan kleding, schoonmaakspullen, klein inventaris, persoonlijke verzorging, huisdier, tijdschriften, bloemen, cadeautjes en dergelijke. Ook van deze uitgaven tel je de bedragen op en schrijft ze in je kasboek.

Vaste lasten en onregelmatige uitgaven

Er zijn natuurlijk nog veel meer uitgaven. Vaste lasten zoals de huur of hypotheek, energie en water, telefoon en verzekeringen hoef je niet apart bij te houden. Je betaalt ze per bank en ze zijn dus altijd terug te vinden in je bankafschriften. Bij onregelmatige uitgaven zoals kleding, meubels, apparaten, de auto en de vakantie, kan het handig zijn om dit soort grotere uitgaven te noteren in een kasboek.

Administratie op orde (basismodule)

Doel

In deze module leert de deelnemer hoe hij zijn administratie eenvoudig kan bijhouden en waarom dit van belang is.

Extra opdrachten

Rechten en plichten

Soms krijg je post waarvan niet meteen duidelijk is of het verplicht is om te doen wat er in de brief staat. Je krijgt bijvoorbeeld een uitnodiging van de Belastingdienst om aangifte te doen. Dat lijkt vrijblijvend, maar in werkelijkheid ben je dan verplicht om aangifte te doen. Ook andersom komt voor: een bedrijf wil bijvoorbeeld graag dat je de betaling aan hun voortaan automatisch doet. Ze sturen je een brief waarin het lijkt dat dat verplicht is. Maar een bedrijf kan je nooit verplichten om hun rekeningen automatisch te betalen.

Vraag aan de deelnemers of zij ervaring hebben met dit soort brieven. Vinden ze het moeilijk om hiermee om te gaan?

Rechten

Soms krijg je een rekening waarmee je het niet eens bent. Vraag de deelnemers een oplossing te bedenken voor het volgende:

Jolanda houdt altijd heel precies bij hoeveel zij belt. Afgelopen maand kreeg zij een rekening voor veel meer belminuten dan ze gebruikt had. Wat kan zij hiertegen doen?

Nibud-materialen bij deze module

Gebruik bij deze module ook de volgende Nibud-materialen:

Waar blijft het geld? Bewaren: een tabbladenset met uitgebreide informatie voor uw deelnemers.

Kijk voor meer informatie op www.nibud.nl.

Achtergrondinformatie

Website tip

www.etv.nl, bij het programma Kijk op geld. Hier kunnen uw cliënten online een kasboek bijhouden.

Extra informatie voor de deelnemers

Extra informatie bij de module Administratie op orde

Extra informatie bij de module Administratie op orde.

Tips over uitgaven betalen

- Betaal de vaste lasten zo veel mogelijk automatisch, dan loop je het minste risico dat je ze vergeet. Laat de betaling uitvoeren meteen nadat je salaris wordt bijgeschreven.
- Betaal de vaste lasten als eerste.
- Vooral als je een inkomen per vier weken hebt, is een aparte betaalrekening voor de vaste lasten handig. Van je inkomen stort je hierop iedere maand het gemiddelde bedrag dat je nodig hebt voor de vaste lasten. De eerste keer stort je bovendien eenmalig een extra bedrag. Dit is bedoeld voor de niet-maandelijkse vaste lasten die je moet betalen voordat je er voldoende geld voor opzij hebt kunt zetten. Extra betaalrekeningen zijn niet altijd gratis. Informeer bij je bank.
- Het kan praktisch zijn om de niet-maandelijkse inkomsten te gebruiken voor de reserveringsuitgaven. Bijvoorbeeld (een deel van) de kinderbijslag voor de kleding van alle gezinsleden, het vakantiegeld voor de vakantie. Zet het geld op een aparte spaarrekening. Dan krijg je rente en je weet precies welk bedrag je hebt voor deze uitgaven. Ook voorkom je dat je het geld per ongeluk aan iets anders uitgeeft.
- Kies voor de reserveringsuitgaven een spaarrekening waarbij je altijd aan je geld kunt komen. Stel dat je het geld voor een aantal jaar vastzet en je hebt opeens een nieuwe wasmachine nodig. Je bent dan onnodig duur uit, omdat je een boete moet betalen over het geld dat je van de spaarrekening haalt. Het andere alternatief - een lening afsluiten - maakt je aankoop ook duurder dan nodig. Je betaalt dan immers rente over het geleende bedrag.
- Voor de wekelijkse boodschappen in de supermarkt gebruiken veel mensen de pinpas. Het voordeel daarvan is dat je niet met grote bedragen contant geld over straat hoeft. Bovendien is de pas verzekerd tegen verlies en diefstal. Aan de andere kant leert de ervaring dat je geld erg gemakkelijk uitgeeft met de pinpas. Als je kleinere bedragen moet afrekenen, is contant geld handiger dan pinnen. Het voordeel daarvan is, dat je 'ziet' wat je uitgeeft. Je kunt niet méér uitgeven dan je bij je hebt.
- Wil je niet te veel uitgeven aan de huishoudelijke uitgaven? Betaal de boodschappen dan altijd contant. Iedere week pin je een vast bedrag uit de geldautomaat. Is dat bedrag bijna op, dan weet je dat je het wat rustiger aan moet doen.

Uitkomen met je inkomen (basismodule)

Doel

In deze module leert de deelnemer hoe hij door een begroting te maken, zijn inkomsten en uitgaven in evenwicht kan houden.

Extra opdrachten

Het jaaroverzicht (werkblad 1)

Een compleet jaaroverzicht invullen, is voor de meeste deelnemers een hele klus. Maar zo'n overzicht biedt wel veel inzicht in hun geldzaken. Een opdracht in de module is dat de deelnemers hun inkomsten invullen. Met behulp van werkblad 1 kunnen zij daarnaast hun uitgaven invullen. Als u ervoor kiest om deze extra opdracht te behandelen bij deze module, kunt u er in de verdere cursus steeds op teruggrijpen.

De maandbegroting (werkblad 2)

Hebben uw deelnemers toegang tot internet? Dan kunnen zij een maandbegroting maken aan de hand van werkblad 2.

Nibud-materialen bij deze module

Gebruik bij deze module ook de volgende Nibud-materialen:

Waar blijft het geld? Begroten: een boekje met uitgebreide informatie over begroten voor uw deelnemers.

GeldManager: een computerprogramma waarmee uw deelnemers hun inkomsten en uitgaven in kaart kunnen brengen.

Grip op je knip: een educatief spel over budgetteren, is geschikt om in groepen te spelen en kan worden gebruikt om het begrip 'begroten' te introduceren.

Kijk voor meer informatie op www.nibud.nl.

Achtergrondinformatie

Website-tips

www.persoonlijkbudgetadvies.nl

www.nibud.nl, met informatie over de hoogte van verschillende uitgaven.

Duur vs goedkoop, arm vs rijk

Een dure maand is een maand met veel hoge uitgaven. Voor veel mensen is de maand december een dure maand. Een goedkope maand is een maand met weinig uitgaven.

Een rijke maand is een maand met extra inkomsten, zoals de kinderbijslag of het vakantiegeld. Een arme maand is een maand met alleen de vaste maandinkomsten (salaris of uitkering).

De aanpasbaarheid van de uitgaven

Zie de module *Inkomsten en uitgaven* voor informatie over de noodzakelijkheid van uitgaven. Daarnaast is de aanpasbaarheid van uitgaven van belang, wanneer

de begroting een tekort laat zien en er keuzes gemaakt moeten worden in de uitgaven.

Aanpasbaar zijn uitgaven die behoren tot het restpakket en bovendien niet individueel onvermijdbaar zijn. Verder kan er sprake zijn van contractuele verplichtingen, die al of niet opzegbaar zijn. Een abonnement op een tijdschrift is op te zeggen, maar een aflossing van een lening is een onontkoombare verplichting. De mate van aanpasbaarheid van de uitgaven hangt ook samen met de termijn waarbinnen men de aanpassing kan realiseren. Zo is de hoogte van de huur meestal niet op korte termijn te wijzigen, maar die van sommige huishoudelijke uitgaven wel.

De bekendheid van de uitgaven

De vaste lasten kunnen vaak zonder veel moeite achterhaald worden.

Bankafschriften van het voorgaande jaar geven vaak voldoende informatie. Ook de hoogte van het huishoudgeld is doorgaans wel bekend, maar hier worden vaak zaken van betaald die onder de andere uitgavenposten op de begroting vallen. Denk aan strippenkaarten, benzine, kleine kleding- en inventarisaankopen enzovoort.

Een schatting van de hoogte van de reserveringsuitgaven brengt daarentegen vaak grote moeilijkheden met zich mee.

Schulden voorkomen (basismodule)

Doel

In deze module leert de deelnemer hoe hij betalingsachterstanden adequaat aanpakt, zodat problematische schulden worden voorkomen.

Extra opdrachten

Stuur een brief naar de schuldeisers

Laat de deelnemers een brief schrijven waarin zij een voorstel doen aan de schuldeisers van Sven om zijn schulden af te lossen

Discussieopdracht

Verdeel de groep in tweeën. De ene groep vertegenwoordigt Sven, de andere zijn schuldeisers. Laat de eerste groep argumenten bedenken waarom de schuldeisers akkoord zouden moeten gaan met Svens voorstel. Laat de andere groep argumenten bedenken waarom de schuldeisers juist niet akkoord zouden moeten gaan met Svens voorstel. Laat beide groepen met elkaar in discussie gaan.

Nibud-materialen bij deze module

Gebruik bij deze module ook de volgende Nibud-materialen:

Geld & Gedrag: een boek over de theoretische achtergronden van het bestedingsgedrag van uw deelnemers.

Kijk voor meer informatie op www.nibud.nl.

Achtergrondinformatie

Website tips

www.zelfjeschuldenregelen.nl

www.persoonlijkbudgetadvies.nl

Oorzaken van een problematische schuldsituatie

Er zijn in de loop van de jaren diverse studies verricht naar de oorzaken van een problematische schuldsituatie. De Greef onderscheidt vier soorten problematische schulden. De oorzaak van deze schulden is verschillend. Elk type schuldsituatie vereist daarom ook een andere aanpak voor de oplossing.

1. Overlevingsschulden

De schuldenaar heeft te weinig inkomsten in verhouding tot zijn vaste lasten. Dit type schulden komt vooral voor bij mensen die rond het sociaal minimum leven. Deze schuldenaar moet leren uit te komen met het beperkte budget, of zijn inkomsten verhogen door bijvoorbeeld werk te vinden, danwel gebruik te maken van inkomensverruimende maatregelen zoals huur- en zorgtoeslag.

2. Overbestedingsschulden

De schuldenaar heeft in beginsel voldoende inkomsten, maar heeft te veel kredieten afgesloten en is hierdoor in de financiële problemen gekomen. Deze schuldenaar moet leren uit te komen met zijn budget.

3. Aanpassingsschulden

De schulden zijn het gevolg van een aanzienlijke verandering in de uitgaven en/of de inkomsten. Dat kan het gevolg zijn van bijvoorbeeld echtscheiding, werkloosheid, arbeidsongeschiktheid en dergelijke. Deze schuldenaar moet leren om zich aan de nieuwe situatie aan te passen.

4. Compensatieschulden

Deze schulden ontstaan door psychologische problemen zoals drugs- of koopverslaving. Hierbij moeten de problemen die de basis vormen van de problematische schuldsituatie, eerst worden opgelost.

Traject voor het oplossen van problematische schuldsituatie

Een problematische schuldsituatie begint vaak met aanmaningen, afsluiten van bijvoorbeeld de telefoon, deurwaarder(s) op de stoep en dergelijke. Of een huishouden neemt zelf contact op met een hulpverlener omdat de problemen hem boven het hoofd groeien. In eerste instantie zal de hulpverlener een oplossing proberen te vinden via het minnelijke traject. Lukt dat niet dan kan men proberen via het wettelijk traject (de Wsnp) tot een oplossing te komen. Meer informatie hierover vindt u op www.nvvk.eu.

Besparen (basismodule)

Doel

In deze module leert de deelnemer de mogelijkheden kennen om te bezuinigen op zijn uitgaven. Daarnaast leert de deelnemer besparingstips kennen die niet alleen goed zijn voor zijn portemonnee, maar ook voor het milieu.

Extra opdrachten

Startopdracht

Schrijf op een groot vel of een bord het woord 'BESPAREN'. Laat iedereen erbij schrijven waaraan hij/zij denkt. Dat kan van alles zijn, ook gevoelens zoals 'moeilijk', 'vervelend' et cetera. Bespreek de trefwoorden die op het bord staan. Vallen er bepaalde dingen op?

Discussieopdracht

Discussieer met de groep over de volgende onderwerpen:

Wat zijn makkelijk manieren om te bezuinigen?

Welke manieren zijn juist heel lastig?

Waar zou je nooit op willen bezuinigen?

Waar zou je juist wel op bezuinigen?

Extra huiswerkopdracht

Op www.nibud.nl staat de Nationale Bespaar Test. Vul deze test in.

Extra huiswerkopdracht

Vul de Energielastenverlager op www.energielastenverlager.nl in. Het menu laat zien waarop je kunt bezuinigen en hoeveel geld dit oplevert. Op welke onderdelen wil je wel bezuinigen? Waar kun of wil je niet op bezuinigen?

Nibud-materialen bij deze module

Gebruik bij deze module ook de volgende Nibud-materialen:

101 Goed met Geld Tips: een boekje met een heleboel besparingstips voor uw deelnemers.

Kijk voor meer informatie op www.nibud.nl.

Achtergrondinformatie

Website tips

www.milieucentraal.nl

www.nibud.nl, voor de Nationale Bespaartest.

Reserveren is belangrijk om te voorkomen dat een huishouden in de financiële problemen komt. Door te zorgen dat je altijd iets achter de hand hebt, kun je onverwachte uitgaven opvangen. Dan hoef je niet meteen een lening af te sluiten.

Het onderhoud van het huis is erg belangrijk. Dit kan voorkomen dat je uiteindelijk veel duurder uit bent. Als je bijvoorbeeld er voor zorgt dat je het huis op tijd verft, voorkomt het dat het raam verrot raakt. En een verrot raam vervangen is duurder dan verf.

Milieu en besparen

In de module staat een aantal energiebesparende maatregelen die goed zijn voor het milieu en voor de portemonnee. Veel producten zoals gloeilampen lijken goedkoper maar zijn het uiteindelijk niet. Door energiebesparende producten te kopen, ben je uiteindelijk goedkoper uit. Een aantal voorbeelden van deze producten zijn: waterbespaarders, douchecoach of tochtstrips, maar denk ook eens aan stickers die aangeven hoe warm de verwarming wordt. Deze verhogen het bewustzijn van het gebruik.

Extra informatie voor de deelnemers

Extra informatie bij de module Besparen.

Extra informatie bij de module Besparen

Tips voor om uit te komen met je huishoudgeld:

- Wil je vast bedrag bepalen voor je boodschappen, houd dan een tijdje een kasboek bij. Na een paar weken biedt dat genoeg inzicht.
- Maak een boodschappenlijstje.
- Doe voor meerdere dagen tegelijk boodschappen. Dan komt u minder vaak in de verleiding om extraatjes mee te nemen.
- Laat de kinderen thuis als je boodschappen gaat doen.
- Koop aanbiedingen alleen als je zeker weet dat je het product van dat merk en in die hoeveelheid echt kunt gebruiken.
- Kies eens voor de goedkopere huismerken in plaats van het duurdere A-merk.
- De artikelen op de onderste plank zijn de goedkopere.
- Zegeltjes en spaaracties binden je aan een bepaald artikel of winkel. Weegt dit op tegen het cadeau plus de eventueel te betalen portokosten?
- Koop groente en fruit van het seizoen, dat is vaak voordelig en bovendien goed voor het milieu.

Verleidingen weerstaan (basismodule)

Doel

In deze module leert de deelnemer weerstand te bieden aan reclame en verleidingen. Aan het einde weet hij wat het doel van reclame is, kan hij aanbiedingen vergelijken, weet hij wat de voor- en nadelen van een product zijn en kan hij een bewuste keuze maken.

Extra opdrachten

Willen en nodig hebben

Vraag de deelnemers reclamefolders mee te nemen. Laat hun hierin producten aankruisen die zij graag willen hebben, en producten die zij echt nodig hebben. Breng vervolgens een discussie op gang over hoe je kiest voor iets wat je wilt of iets wat je echt nodig hebt.

Aantrekkelijk

Vraag de deelnemers reclamefolders mee te nemen. Laat hun hierin een aantrekkelijke advertentie aankruisen. Waarom kiezen zij voor deze advertentie? Laat de deelnemers ook een advertentie kiezen die zij hen niet aanspreekt. Waarom kiezen zij voor deze advertentie? Laat de deelnemer tot slot in één zin opschrijven wat zijn valkuil is.

Nibud-materialen bij deze module

Gebruik bij deze module ook de volgende Nibud-materialen:

Bling Game: een familiespel over keuzes maken.

Kijk voor meer informatie op www.nibud.nl.

Achtergrondinformatie

Website tips

www.independer.nl

www.vergelijk.nl

www.kieskeurig.nl

Extra informatie voor de deelnemers

Extra informatie bij de module Verleidingen weerstaan.

Extra informatie bij de module Verleidingen weerstaan

Laat je niet verleiden!!

- Wat doe je als je op het punt staat een impulsaankoop te doen? Vraag jezelf af of je het artikel echt nodig hebt. Kan je het betalen? Kan je het ergens anders niet toch voordeliger krijgen?
- Als je reclame ziet op tv, bedenk dan de volgende dingen: wat is het doel van de reclame? Wat heb ik eraan? Wat is nadelig aan dit product voor mij?

Tips zijn

- Heb je nieuwe kleding echt nodig? Vaak hangt er meer in je kast dan je denkt. Als je gaat shoppen, koop dan kleding die goed kleurt bij wat je al hebt. Dan heb je met één nieuw jasje meteen drie nieuwe outfits!
- Laat reclame niet bepalen wat je koopt, maar bepaal zelf wat je echt nodig hebt. Reclame is overal en heeft invloed op iedereen. Gebruik je het product dat nu in de aanbieding is normaal niet? Waarom zou je dat dan nu wel kopen? Blijf reclame de baas!
- Ben je zo iemand die als je gefrustreerd bent, boos of verdrietig, een ontzettende kooplust krijgt? Probeer dan 'slim' te gaan winkelen. Bedenk aankopen die je toch al nodig hebt. Bijvoorbeeld een verjaardagscadeau, iets wat kapot is en vervangen moet worden, of ga boodschappen doen! Neem geen pinpas of creditcard mee, maar gebruik een vast bedrag.

Verzekeren, sparen, lenen (basismodule)

Doel

In deze module leert de deelnemer wat verplichte en noodzakelijke verzekeringen zijn. Daarnaast leert hij een verantwoorde keuze te maken tussen sparen en lenen bij een hoge uitgave.

Extra opdrachten

Belemmerende overtuigingen

Laat de deelnemers discussiëren over de volgende stellingen:

Ik moet mij toch overal tegen verzekeren?

Beter te veel dan te weinig verzekeringen.

Mij gebeurt toch niets, dus verzeker ik mij niet.

Sparen is voor rijke mensen.

Lenen is heel normaal, iedereen doet dit toch?

Lenen is makkelijk en goedkoop.

Verzekering, wel of niet?

In de huiswerkopdracht staat een lijst met verzekeringen. Kies met de groep één verzekering uit. Of bedenk met elkaar een heel nieuwe verzekering.

Verdeel de groep in tweeën. De ene groep bedenkt vijf redenen waarom je deze verzekering echt nodig hebt. De andere groep bedenkt vijf redenen waarom je deze verzekering echt niet nodig hebt.

Achtergrondinformatie

Website tips

www.nibud.nl, met informatie over leningen en spaarrekeningen.

www.bkr.nl

www.afm.nl

<http://consument.afm.nl/Consumenten/aanpak/fb.aspx>

De financiële bijsluiter

Financiële ondernemingen die complexe producten zoals een beleggingsfonds of een beleggingsverzekering verkopen, zijn verplicht om hierbij gratis een Financiële Bijsluiter aan te bieden. In een Financiële Bijsluiter staat informatie over rendementen, risico's en kosten van het betreffende product. Het doel van een Financiële Bijsluiter is dat consumenten een verantwoorde beslissing kunnen nemen bij de aanschaf van een complex financieel product. Het is dus belangrijk om te vragen om een Financiële Bijsluiter, vóórdat je het contract voor zo'n product tekent.

Bron: AFM

Extra informatie voor de deelnemers

Extra informatie bij de module Verzekeren, sparen, lenen.

Extra informatie bij de module Verzekeren, sparen, lenen

Wel of niet een lening afsluiten?

- Let op met zogenaamde goedkope leningen. Vaak gelden de lage rentes maar voor een paar maanden. Daarna ga je veel meer betalen.
- Wil je nu iets kopen waar je het geld niet voor hebt? Leen dan liever bij je eigen bank. Leen niet via een postorderbedrijf of via een klantenkaart. Zij berekenen veel meer rente.
- Kun je de rente en de aflossing betalen? Het antwoord vind je door een begroting te maken. Die laat zien of je iedere maand genoeg geld hebt voor de aflossing.
- Als je te weinig geld hebt om een lening af te lossen, zoek dan een andere oplossing. Misschien kun je de aankoop een tijdje uitstellen, of kiezen voor een goedkoper merk. Of kun je een kapot artikel misschien laten repareren, in plaats van het te vervangen.
- Kunnen er hoge kosten ontstaan doordat je de aankoop uitstelt? Stel dat je huis dringend moet worden opgeknapt en dat je daarvoor een lening nodig hebt. Als je het huis niet opknapt, kan de schade zo groot worden, dat je uiteindelijk duurder uit bent.
- Het is geen goed idee om een lening te moeten aflossen voor een aanschaf waar je niets meer aan hebt. Als je bijvoorbeeld leent voor een fiets die je na vier jaar weer wilt vervangen, zorg er dan voor dat je lening binnen die vier jaar is afgelost.
- Hoe lang blijft je inkomen nog op hetzelfde niveau? Door allerlei oorzaken kan je inkomen dalen. Bijvoorbeeld door pensionering, werkloosheid, arbeidsongeschiktheid en dergelijke. Staat jou dat ook te wachten? Sluit dan geen lening af met een lange looptijd.
- Heb je binnenkort hoge kosten? Bijvoorbeeld doordat je huis geschilderd moet worden of doordat je auto gerepareerd moet worden? Door dit soort de hogere uitgaven heb je minder ruimte in je budget voor een aflossing.

Haal je voordeel! (basismodule)

Doel

In deze module leert de deelnemer welke regelingen er voor hem bestaan voor extra inkomsten. Daarnaast weet hij hoe hij een aanvraag kan indienen voor de betreffende regeling(en).

Extra opdrachten

Startoefening

Laat de deelnemers opnoemen welke tegemoetkomingen zij kennen en schrijf deze op het bord.

Gast spreker

Een gast spreker van de gemeente. Zo komen de deelnemers meer over de lokale tegemoetkomingen te weten.

Discussieopdracht

Organiseer als slot van deze module een groepsdiscussie over de volgende onderwerpen:

- Kennen de deelnemers de regelingen die in deze module aan de orde zijn gekomen?
- Wat zijn knelpunten bij het indienen van een aanvraag? Of gaat dat allemaal van een leien dakje? Wat zijn tips van de deelnemers over het indienen van een aanvraag?
- Wat zijn redenen om juist geen aanvraag in te dienen?
- Ondervind je bepaalde problemen wanneer je eenmaal geld ontvangt volgens een bepaalde regeling?

Extra huiswerkopdracht

Laat de deelnemers www.berekenuwrecht.nl invullen.

Achtergrondinformatie

Website tips

www.berekenuwrecht.nl

www.toeslagen.nl

Extra informatie voor de deelnemers

Extra informatie bij de module Haal je voordeel!

Extra informatie bij de module Haal je voordeel!

Landelijke regelingen

Er zijn diverse landelijke regelingen voor extra inkomsten.

Huurtoeslag

Is je huur te hoog in verhouding tot je inkomen? Dan kom je misschien in aanmerking voor huurtoeslag. Welk bedrag je ontvangt is afhankelijk van je persoonlijke omstandigheden. Meer informatie kun je krijgen bij de woningbouwvereniging of bij de Belastingdienst, 0800 0543 (gratis) of via www.toeslagen.nl.

Zorgtoeslag

Voor mensen met een laag inkomen is er de zorgtoeslag. Welk bedrag je ontvangt is afhankelijk van je persoonlijke omstandigheden. Meer informatie kun je krijgen bij de Belastingdienst, 0800 0543 (gratis) of via www.toeslagen.nl.

Kindgebonden budget

Ontvang je kinderbijslag? Dan heb je misschien ook recht op een kindgebonden budget. Welk bedrag je ontvangt is afhankelijk van je persoonlijke omstandigheden. Meer informatie kun je krijgen bij de Belastingdienst, 0800 0543 (gratis) of via www.toeslagen.nl.

Tegemoetkoming schoolkosten

Ouders van schoolgaande kinderen die jonger zijn dan 18 jaar, kunnen Tegemoetkoming ouders aanvragen. Je kunt een vergoeding aanvragen voor studiekosten zoals boeken en schriften. Of je in aanmerking komt voor een tegemoetkoming, hangt af van je inkomen. Scholieren die ouder zijn dan 18 jaar, kunnen zelf Tegemoetkoming scholieren aanvragen. Meer informatie over Tegemoetkoming schoolkosten kun je krijgen bij de Informatie Beheer Groep (IB-groep), telefoon 050 – 599 77 55 (van 9.00 tot 20.00 uur).

Belastingkortingen

Via de Belastingdienst kun je allerlei heffingskortingen krijgen. Dat zijn kortingen op de inkomstenbelasting en premie volksverzekeringen. Je betaalt daardoor minder belasting aan de Belastingdienst. Er zijn verschillende heffingskortingen. Hieronder staan de belangrijkste. Sommige heffingskortingen krijg je automatisch via je salaris of uitkering. Andere moet je zelf aanvragen.

Algemene heffingskorting

De algemene heffingskorting wordt automatisch verrekend in je salaris of uitkering. Heeft je partner geen eigen inkomen? Dan moet hij of zij de algemene heffingskorting zelf aanvragen bij de Belastingdienst.

Combinatiekorting

Werkende ouders van kinderen jonger dan 12 jaar kunnen een extra korting krijgen: de combinatiekorting. De combinatiekorting geldt per persoon. Tweeverdieners met kinderen krijgen de korting dus allebei.

Alleenstaande ouderkorting

Alleenstaande ouders die een inwonend kind onder de 27 jaar onderhouden, krijgen de alleenstaande ouderkorting.

Alleenstaande ouders die werken en kinderen onder de 16 jaar hebben, krijgen daarnaast de aanvullende alleenstaande ouderkorting.

Een korting in verband met kinderen, moet je zelf aanvragen bij de Belastingdienst.

Arbeidskorting

Iedereen die werkt, krijgt de arbeidskorting. Hoe hoog deze is, hangt af van het bedrag dat je met werken verdient. Ook als je werkt naast een uitkering, heb je recht op de arbeidskorting. Het doel hiervan is mensen met een uitkering te stimuleren om te gaan werken. De arbeidskorting krijg je vanzelf. Het bedrag is al verwerkt in je salaris.

Korting voor ouderen

Ouderen vanaf 65 jaar kunnen de ouderenkorting krijgen. Alleenstaande ouderen kunnen ook de aanvullende ouderenkorting krijgen. De ouderenkortingen worden direct verrekend met de AOW.

Jonggehandicaptenkorting

Iedereen met een Wajong-uitkering, heeft recht op de jonggehandicaptenkorting. De korting wordt verrekend in de Wajong-uitkering.

Hoe krijg je de heffingskortingen?

Als je recht hebt op de algemene heffingskorting, de arbeidskorting en de twee ouderenkortingen krijg je die vanzelf. Voor de overige kortingen moet je een formulier invullen: het Verzoek Voorlopige Teruggaaf. Je ontvangt de korting(en) dan in maandelijkse termijnen. Het formulier voor een voorlopige teruggaaf kun je aanvragen bij de Belastingtelefoon: 0800-0543 (gratis).

Inkomsten van de gemeente

Iedere gemeente heeft geld voor inwoners met een laag inkomen. De regelingen en de voorwaarden verschillen per gemeente.

In elke gemeente bestaat er een regeling voor Bijzondere bijstand. Dit kun je aanvragen voor noodzakelijke uitgaven die niet worden vergoed door andere instanties, zoals een zorgverzekering. Je kunt Bijzondere bijstand aanvragen voor bijvoorbeeld een koelkast.

Ook hebben bijna alle gemeenten een regeling waarbij inwoners met een laag inkomen de gemeentelijke belastingen niet (helemaal) hoeven te betalen.

Tot slot hebben sommige (meestal grotere) gemeenten een speciale kortingpas. Mensen bij een bijstandsuitkering of minimumloon komen voor zo'n pas in aanmerking. Je krijgt dan bijvoorbeeld korting op een filmkaartje of het zwembad. Informeer bij jouw gemeente waar jij recht op hebt.

Overige kortingen

Korting voor 65-plussers

Als je 65 of ouder bent, kun je korting krijgen op een heleboel dingen. Op de bus, tram en metro bijvoorbeeld. Verder kun je korting krijgen op de bibliotheek en de Museumjaarkaart. Vroeger had je hiervoor een Pas 65 nodig. Dat is niet meer

nodig, omdat iedereen van 14 jaar en ouder altijd een identiteitsbewijs bij zich moet hebben.

NS Voordeelurenkaart

Bij de NS kun je een Voordeelurenkaart kopen voor € 55 per jaar. Hiermee krijg je doordeweeks 40% korting op treinreizen vanaf 9 uur 's morgens en in het weekeinde de hele dag. In de maanden juli en augustus en op feestdagen krijg je ook voor 9 uur 's morgens korting. Personen van 60 jaar of ouder kunnen in combinatie met een Voordeelurenkaart 7 keuzedagen per jaar kopen. Dat kost € 14 extra. Voor € 2 kun je dan een hele dag reizen met de trein (2e klas). In de folders van de NS staat meer informatie.

Geld & Relatie (aanvullende module)

Doel

In deze module leert de deelnemer hoe hij afspraken kan maken met zijn partner over de gezamenlijke geldzaken.

Extra opdrachten

Discussieopdracht

Bespreek de volgende stellingen in de groep:

- Karolien en Jeroen hebben afgesproken dat Karolien de administratie bijhoudt. Daarom hoeft Jeroen hier niets van af te weten.
- Al het geld dat Karolien meer verdient dan Jeroen, mag ze helemaal voor zichzelf houden.
- Jeroen wil graag een andere stereo kopen. Hij vindt dat Karolien hieraan moet meebetalen, omdat zij straks ook naar muziek kan luisteren.

Geldgeheimen

Vraag de deelnemers of zij geldgeheimen hebben voor hun partner. Welke zijn dat? Waarom houden zij dit geheim? Is die angst reëel?

Nibud-materialen bij deze module

Gebruik bij deze module ook de volgende Nibud-materialen:

Waar blijft het geld? Begroten: een boekje met uitgebreide informatie over begroten voor uw deelnemers. Het bevat ook een hoofdstuk Partners in geldzaken, met extra informatie en tips.

Waar blijft het geld? Bewaren: een tabbladenset met uitgebreide informatie, waardoor beide partners inzicht krijgen in de gezamenlijke geldzaken.

Kijk voor meer informatie op www.nibud.nl.

Achtergrondinformatie

Website tips

www.nibud.nl, voor de Geld en Relatie test.

Extra informatie voor de deelnemers

Extra informatie bij de module Geld & Relatie.

Extra informatie bij de module Geld & Relatie

Uit het Nibud-onderzoek Geld en relatie blijkt dat veel stellen verschillend over geld denken. Als een stel goede afspraken maakt over de gezamenlijke administratie, kan dat veel problemen voorkomen. Hieronder vind je tips voor o.a. de verdeling van de kosten, en het afsluiten van een samenlevingscontract.

Samen wonen, samen betalen

In een huishouden moet er heel wat worden betaald: de huur, de boodschappen, het lidmaatschap van een sportclub, de telefoon, de krant en de kapper. Hoe kun je deze uitgaven samen verdelen? Het eenvoudigst is om alle inkomsten in één gezamenlijke pot te stoppen en hieruit alles te betalen. Maar je kunt ook afspreken dat ieder een bepaald deel van de uitgaven betaalt.

Heb je een gezamenlijke rekening voor jullie gezamenlijke uitgaven? Houd dan een paar maanden bij hoeveel jullie allebei uitgeven aan de boodschappen. Dan weet je welk bedrag je hiervoor op de gezamenlijke rekening moet storten.

Plan bijvoorbeeld één keer per twee à drie maanden een overleg samen over de financiën. Loopt alles nog zoals gepland? Moet er iets worden bijgesteld? Kom je maandelijks uit?

Financiële administratie

Op het gebied van de financiële administratie is het belangrijk dat je allebei weet hoe de betalingen geregeld zijn en waar belangrijke papieren te vinden zijn. Je bent er immers beiden verantwoordelijk voor. Houdt elkaar daarom regelmatig op de hoogte.

Welke rekeningen

Open een gezamenlijke betaalrekening voor de gezamenlijke uitgaven, zoals de vaste lasten en de boodschappen. Open daarnaast ook een gezamenlijke spaarrekening voor nieuwe meubels en de vakantie. Laat hiervoor maandelijks automatisch een vast bedrag overschrijven.

Afspraken op papier

In een samenlevingscontract zet je afspraken op papier. Je kunt afspreken hoe je de kosten verdeelt en wat er gebeurt met jullie spullen als je uit elkaar gaat. Ook kun je afspreken of je elkaars erfgenaam bent. Voor een samenlevingscontract moet je naar de notaris.

Bel voor meer informatie de Notaristelefoon (0900-346 93 93) of kijk op www.notarissen.nl.

Pensioen

Heb je een baan, dan betaal je waarschijnlijk premie voor je pensioen. Veel pensioenregelingen kennen ook een nabestaandenpensioen. Je partner krijgt dan een uitkering wanneer jij overlijdt. Om als samenwonende recht te hebben op elkaars nabestaandenpensioen, is een samenlevingscontract vaak verplicht. Informeer bij je werkgever of bij je pensioenfonds.

Eigen uitgaven, zoals kleding, mobiel, cadeautjes, betaalt ieder van zijn eigen privérekening.

Samenwonen in het huis van je partner

Als je gaat samenwonen in het huurhuis van één van de partners, dan kun je de verhuurder verzoeken om je partner als medehuurder aan te merken. De verhuurder kan dit verzoek alleen afwijzen als u korter dan twee jaar samenwoont of als uw partner alleen de huur niet zou kunnen betalen.

Aansprakelijkheid

Heeft je partner een lening en heb jij hiervoor ook getekend? Dan ben jij medeverantwoordelijk voor deze schuld. Het maakt niet uit of je wel of geen samenlevingscontract hebt. Denk dus goed na voordat je een contract van je partner meeondertekent. Voordat je het weet ben jij aansprakelijk voor zijn of haar schulden.

Wisselende inkomsten (aanvullende module)

Doel

In deze module leert de deelnemer met wisselende inkomsten, hoe hij met behulp van een begroting zijn inkomsten en uitgaven in evenwicht kan houden.

Dit is een verdiepingsmodule bij de basismodule *Uitkomen met je inkomen*.

Extra opdrachten

Discussieopdracht

Vraag de deelnemers naar de hoogte van hun basisinkomen. Hebben zij iedere maand een vast minimaal inkomen? Hoe gaan zij daarmee om? Wat doen zij als zij zo'n vast inkomen niet hebben? Wat doen zij met het geld dat zij eventueel overhouden?

Grip op je knip

Speel het spel *Grip op je knip*. De deelnemers krijgen zo meer inzicht in het bedrag dat zij per maand nodig hebben voor hun uitgaven.

Verdeel de groep in drieën. Kies een voorbeeldhuishouden. Laat groep 1 de vaste lasten begroten, groep 2 de reserveringsuitgaven en groep 3 de huishoudelijke uitgaven. Laat de groepjes ook kiezen welke uitgaven noodzakelijk zijn. Bespreek de keuzes klassikaal. Komt de groep uit met het gegeven inkomen? Hoe zouden zij de begroting nog kunnen aanpassen?

Nibud-materialen bij deze module

Gebruik bij deze module ook de volgende Nibud-materialen:

Waar blijft het geld? Begroten: een boekje met uitgebreide informatie over begroten voor uw deelnemers.

Grip op je knip: een educatief spel over budgetteren.

Kijk voor meer informatie op www.nibud.nl.

Achtergrondinformatie

Website tip

www.persoonlijkbudgetadvies.nl

Je kind en zijn geld (aanvullende module)

Doel

In deze module leert de deelnemer hoe hij zijn kinderen kan leren omgaan met geld.

Extra opdrachten

Startoefening

Noem aan het begin van de bijeenkomst het begrip 'Financiële opvoeding'. Waar denken de deelnemers aan? Als ze niet zo goed weten wat het is, geef dan een hint. Wat is opvoeding? Wat zal financiële opvoeding dan zijn?

Discussieopdracht

Het is leerzaam om te discussiëren hoe de deelnemers denken over hun kinderen en lenen.

Lenen ze zelf wel geld uit aan hun kinderen? Waarom wel of waarom niet?

Vinden ze het gevaarlijk dat kinderen al op jonge leeftijd geld van elkaar lenen?

Of zien ze daar geen gevaar in.

Hieronder staan onderwerpen die belangrijk zijn bij de financiële opvoeding van ouders aan hun kinderen. Wilt u meer vertellen over de onderwerpen, kunt u gebruik maken van de informatie die hier is beschreven.

Nibud-materialen bij deze module

Gebruik bij deze module ook de volgende Nibud-materialen:

Financiële opvoeding? Dat doe je zo!: een boekje met achtergrondinformatie over financiële opvoeding voor u en voor uw deelnemers.

De **Kostgeldkrant:** voor het berekenen van een kostgeldbedrag.

Bling Game: een familiespel over keuzes maken.

Kijk voor meer informatie op www.nibud.nl.

Achtergrondinformatie

Website tips

www.nibudjong.nl, voor jongeren van 15-18 jaar.

www.nibud.nl, met de financiële opvoedtest en de kostgeldberekenaar.

Extra informatie voor de deelnemers

Extra informatie bij de module Je kind en zijn geld.

Extra informatie bij de module Je kind en zijn geld

Kinderen tussen 6 en 12 jaar komen voor het eerst met geld in aanraking. Ze hebben niet hele grote bedragen te besteden, maar het is wel dé start van het leren omgaan met geld.

Een manier om dat te leren is om zakgeld te geven. Dit is een klein bedrag aan geld, dat kinderen vrij kunnen besteden.

Jongeren van 12 tot 18 jaar krijgen met meer inkomsten en meer uitgaven te maken. De hulp van ouders is erg belangrijk. Ze krijgen in deze levensfase allemaal nieuwe ervaringen op financieel gebied. En de verleidingen zijn groot. Eén van de manieren om jongeren met een groter budget om te laten gaan, is door kleedgeld te geven.

Niet alles is te koop

Elke ouder heeft het beste met zijn kind voor. Maar het is niet altijd het beste om je kind alles te geven wat hij wil. Het is juist goed dat je kind weet dat niet alles mogelijk is. Ook met geld niet. Hier heeft een kind later veel meer aan. Het is belangrijk dat een kind leert rond te komen van zijn eigen inkomen.

Laat kinderen een overzicht maken van zijn inkomsten en uitgaven. Dan weet hij waar het geld aan op gaat. Geeft je kind te veel uit? Met het overzicht kan hij direct kiezen wat hij echt graag wil hebben. Zo stemt hij zijn wensen af op zijn budget. Op een gegeven moment weet hij dan wel: OP = OP!

Blijf reclame de baas

Reclame is overal. Op alle mogelijke manieren proberen reclamemakers kinderen te beïnvloeden. Jongeren zijn een interessante doelgroep, omdat ze invloed hebben op de aankopen van hun ouders.

Een wereld zonder beïnvloeding bestaat niet. Maar je kunt je kind wel leren hoe reclame werkt. Dan leert hij eigen keuzes maken en wordt zo minder snel verleid.

Invloed van leeftijdsgenoten

Voor jongeren is de mening van leeftijdsgenoten erg belangrijk. Ouders hebben daar weinig invloed op. Het hoort bij de ontwikkeling van de eigen persoonlijkheid van een kind. Wil je kind alleen nog maar dure merkkleding dragen? Geef dan kleedgeld. Dan moet hij wel kiezen: of één broek van een duur merk, of een hele outfit uit een goedkopere winkel. Kleedgeld stimuleert je kind dus na te denken en keuzes te maken voordat hij iets koopt.

Maak sparen leuk

Ook door te sparen leren kinderen met geld om te gaan: ze leren 'plannen' met geld. Geef een kind een spaarpot, het liefst een doorzichtige. Een kind ziet dan wat er met het geld gebeurt. Zo wordt sparen leuk. Laat een kind uitrekenen hoe lang hij moet sparen om zijn spaardoel te bereiken. De wens komt dan steeds meer in zicht. Zorg wel dat je kind binnen een paar weken zijn doel heeft bereikt.

Help! Mijn kind geeft niets uit! / Help! Mijn kind heeft een gat in zijn hand!

Sommige kinderen geven alles wat ze hebben direct uit. Veel ouders willen dat niet. Het is dan slim dat een ouder samen met het kind een spaardoel bedenkt, zodat het kind iets concreets heeft om voor te sparen.

Durft een kind juist niks uit te geven? Je kunt dan samen met je kind naar iets zoeken wat hij leuk vindt, zodat hij dat na een tijdje kan kopen. Zo leert hij zijn geld te besteden aan iets wat hij belangrijk vindt. Als volwassene moet hij dat immers ook kunnen!

Een bijbaantje is zo slecht nog niet
Van een baantje leert een kind dat het geld niet komt 'aanwaaien'. Met het verdiende geld leert je kind met meer geld om te gaan. Ook ziet hij wat er komt kijken bij werken. Dat is handig voor later.
Let wel op alle regels over werktijden en arbeidsvoorwaarden (zie www.nibudjong.nl). En zorg er natuurlijk voor dat het bijbaantje niet ten koste gaat van de schoolpresentaties.

De elektronische wereld van geldzaken
Jongeren zijn handig op het internet, maar internetbankieren is iets anders. Probeer het samen met je kind uit, dan leert je kind hoe hij hier op een veilige manier mee kan werken. Ook kun je je kind vanaf ongeveer 13 jaar zelf laten pinnen. Ze hoeven maar één ding echt te kunnen: hun pincode voor iedereen geheim houden.

Plussen en minnen (aanvullende module)

Doel

Een module over rekenvaardigheid. Het doel is om de deelnemer die vaardigheden aan te leren, die nodig zijn voor zijn financiële zelfredzaamheid.

De opdrachten in deze module zijn eenvoudig te koppelen aan de informatie in de andere modules. Afhankelijk van de rekenvaardigheid van uw deelnemers kunt u gedeelten van deze module inzetten tijdens uw lessen.

Achtergrondinformatie

Leestip

Balans belicht dyscalculie, gratis te downloaden op www.balansdigitaal.nl.

Website tip

www.balansdigitaal.nl, over dyscalculie (moeite hebben met rekenen).

Oplossingen opdrachten en huiswerk

Opdracht pagina 3

KASSABON

De plaatselijke supermarkt

€	4,17	
€	12,33	
€	0,88	
€	0,88	
€	37,02	
€	2,33	
€	25,00	
€	24,95	
€	3,11	
		+
€	110,67	

Opdracht pagina 4

KASSABON

Bouwmarkt

€	22,89	
€	22,89	
€	22,89	
€	22,89	
€	22,89	
€	22,89	
€	22,89	
€	22,89	
€	22,89	
€	22,89	
		+
€	206,01	

Opdracht pagina 5

Peter verdient 300 euro per week. Hoeveel verdient hij per maand?

€ 1.300

Opdracht pagina 6

Sabrina werkt 18 uur per week. Zij verdient 9,10 euro per uur.

Hoeveel verdient Sabrina per week?

€ 163,80

En hoeveel verdient zij per maand?

€ 709,80

Tel nu het maandinkomen van Sabrina op bij het maandinkomen van Peter. Hoe hoog is hun inkomen iedere maand?

€ 2.009,80

Opdracht pagina 6

Hoeveel weken heeft een maand gemiddeld?

4,3 weken

Opdracht pagina 7

Hoeveel betalen ze per jaar?

€ 1.880

Hoeveel betalen ze per maand?

€ 156,67

Opdracht pagina 7

De inboedelverzekering van Peter en Sabrina kost 130 euro per jaar.

Wat kost de inboedelverzekering per maand? Is het bedrag hoger of lager dan 10 euro?

€ 10,83

Opdracht pagina 8

5 procent van 90 euro = € 4,50

10 procent van 90 euro = € 9

100 procent van 40 euro = € 40

60 procent van 40 euro = € 24

40 procent van 40 euro = € 16

Opdracht pagina 9

Hoeveel moet Sabrina nu betalen voor 3 flessen cola?

€ 1,78

En hoeveel had Sabrina moeten betalen als de cola niet in de aanbieding was geweest?

€ 2,67

Hoeveel korting heeft Sabrina in totaal gekregen?

€ 0,89

Opdracht pagina 11

Wat kost merk A per liter?

€ 0,92

Welk merk is het goedkoopst?

B

Opdracht pagina 11

Welke koekjes zijn het goedkoopst?

zelfde prijs

Opdracht pagina 12

Hoeveel moet je per jaar sparen om na 10 jaar weer een koelkast te kunnen kopen?

€ 35

En per maand?

€ 2,92

Opdracht pagina 12

Welk bedrag spaart Sabrina in een jaar voor de muziekinstallatie?

€ 480

Welke bedragen moet zij de komende 3 maanden sparen om op 40 euro per maand uit te komen?

38 + 40 + 40

Opdracht pagina 13

Wat is de uitkomst?

832

Hoeveel geld hebben Peter en Sabrina na 1 jaar op hun spaarrekening?

€ 832

Opdracht pagina 14

Peter en Sabrina laten het geld nog een jaar staan. Zij krijgen weer 4 procent rente. Je krijgt ook rente over de rente van het eerste jaar.

oplossing b is het juiste antwoord

Hoeveel geld hebben zij na 2 jaar op hun spaarrekening?

€ 865, 28

Opdracht pagina 14

Hoeveel rente moeten Peter en Sabrina na 1 jaar betalen?

€ 180

Hoe bereken je dat?

€ 0,09 x 2.000

Peter en Sabrina willen de lening na 1 jaar afbetalen. Hoeveel moeten zij in totaal terugbetalen aan de bank?

€ 2.180

Opdracht pagina 15

Hoeveel rente moeten Peter en Sabrina na 2 jaar betalen?

€ 360

Hoe bereken je dat?

€ 0,09 x 2.000 = 180

180 x 2 = € 360

Peter en Sabrina willen de lening na 2 jaar afbetalen. Hoeveel moeten zij in totaal terugbetalen aan de bank?

€ 2.360 (ervan uitgaande dat zij de € 180 rente het eerste jaar wel hebben betaald).

Opdracht pagina 16

Hoeveel moet je na een jaar in totaal betalen?

€ 522

Hoeveel betaal je dan meer dan wanneer je de wasmachine direct had betaald?

€ 72

Huiswerk

Telefoonkosten

25+25+24+26+23+27+22+28+21+29+25+25= **300**

Dit zijn de telefoonkosten van 12 maanden (1 jaar).

Wat is het gemiddelde van deze getallen?

€ 25

Telefoonkaart voor een mobiele telefoon

Hoeveel telefoonkaarten gebruikt zij gemiddeld per maand?

1,25

Hoeveel telefoonkaarten gebruikt ze gemiddeld per jaar?

15

Wat kost dat per jaar?

€ 300

Het inkomen van Peter

Hoeveel krijgt hij bruto per maand?

€ 2.150

Hij moet 40 procent belasting betalen over 25.800 euro. Hoeveel belasting betaalt hij?

€ 10.320

Hoe hoog is het netto inkomen per jaar?

€ 15.480

En per maand?

€ 1.290

Vakantiegeld

Hoeveel vakantiegeld krijgt zij per maand?

€ 54,50

Hoeveel moet Sabrina nog sparen?

€ 213

Hoeveel is dat per maand?

€ 17,75

Korting in de winkel

In de winkel staat *40 procent korting*.

Wat is de nieuwe prijs als je korting krijgt op 100 euro?

€ 60

Oude prijs	80 euro	100 euro	176 euro
Korting	10 procent	8 procent	25 procent
Hoeveel korting?	8 euro	8 euro	44 euro
Nieuwe prijs	72 euro	92 euro	132 euro

Kopen op afbetaling

Hoeveel moet je na een jaar in totaal betalen?

€ 616

Hoeveel betaal je dan meer dan wanneer je de wasmachine direct had betaald?

€ 66

Zelfstandig blijven (aanvullende module)

Doel

In deze module leert de (met name oudere) deelnemer welke mogelijkheden er zijn voor hulp om zo lang mogelijk zelfstandig te kunnen blijven wonen.

Extra opdrachten

Stellingen

Bespreek de volgende stellingen:

- Iemand die je helpt, betalen voor klusjes is onzin.
- Ik wil niet dat andere mensen inzage hebben in mijn administratie.

<aanvullen: andere stellingen>

Gast spreker

Nodig iemand van bijvoorbeeld een ouderenorganisatie uit om iets te komen vertellen over allerlei voorzieningen die voor ouderen bestaan. Het Nibud verzorgt lezingen over dit onderwerp (tegen een vergoeding). Kijk voor meer informatie op www.nibud.nl.

Nibud-materialen bij deze module

Gebruik bij deze module ook de volgende Nibud-materialen:

Slimme geldtips voor senioren, een gratis foldertje voor uw deelnemers, te downloaden via www.nibud.nl.

Achtergrondinformatie

Website tips

www.nibud.nl, informatie voor ouderen

www.humanitas.nl

Extra informatie voor de deelnemers

Extra informatie bij de module Zelfstandig blijven.

Extra informatie bij de module Zelfstandig blijven

Tips

- Sommige woningbouwverenigingen hebben een professionele klussendienst voor hun huurders. Vraag aan je woningbouwvereniging of je een klussendienst kunt inschakelen en wat de kosten zijn. In veel gemeenten zijn ook vrijwilligersprojecten. Je kunt een vrijwilliger vragen om klusjes voor je te doen. Je betaalt dan in principe alleen de onkosten die hij of zij maakt voor deze klus. Informeer bij je gemeente.
- De belastingtarieven zijn voor 65-plussers lager en er zijn speciale ouderenkortingen. Ook kun je bij de belastingaangifte je ziektekosten opgeven waardoor je belastinggeld terugkrijgt. Denk aan de premie voor je ziektekostenverzekering of de kosten voor een bril of medicijnen die je niet vergoed krijgt. Doe daarom belastingaangifte, de Belastingdienst kan je daarmee helpen. Bel 0800-0543 (gratis) of kijk op www.belastingdienst.nl.
- Veel ouderen hebben recht op belastingaftrek in verband met ziektekosten, maar vinden het lastig om het aanvraagformulier in te vullen. Je kunt hierbij hulp krijgen. Ga voor meer informatie naar het ouderenloket in je gemeente of kijk op www.aangifteloont.nl.
- Een gemachtigde kan namens jou betaalopdrachten geven aan de bank, maar je blijft altijd de baas over je geld. Ben je het niet eens met een betaling, dan bel je de bank. Het geld wordt dan weer teruggestort. Je kunt een machtiging ook altijd weer intrekken.
- Veel supermarkten hebben een bezorgdienst. Vaak moet je zelf naar de winkel om de boodschappen te doen en af te rekenen. Daarna pakt een medewerker van de supermarkt je boodschappen in. In de loop van de dag worden ze thuisbezorgd. De bezorgdienst van een supermarkt is soms gratis, of je betaalt tot ongeveer € 2,50 per keer.
- Telefonisch boodschappen bestellen kan in sommige supermarkten. Je belt je bestelling eerst door naar de supermarkt. Een medewerker van de supermarkt verzamelt de spullen en pakt ze voor je in. Je rekent de boodschappen af als ze thuis afgeleverd worden. Zo'n telefonische service is vaak iets duurder dan een gewone bezorgdienst.
- Ben je niet zo goed ter been? Je hoeft niet thuis te blijven. Vrijwel alle gemeenten organiseren speciaal vervoer voor ouderen en mensen met een handicap. Bel voor meer informatie het ouderenloket in de gemeente.
- Vraag om grijzesharenkorting! Je leeftijd heeft ook financiële voordelen. Steeds meer organisaties geven korting aan 65-plussers. Je kunt vaak goedkoper reizen, op vakantie, naar de bioscoop of een cursus volgen.
- Als je moeite hebt met rondkomen kan de gemeente je in bepaalde situaties extra geld geven. Stel dat je woning rolstoelvriendelijk gemaakt moet worden, dan kun je daar een financiële bijdrage voor krijgen. De gemeente kan je bovendien helpen dit voor je te regelen. Maar ook als je om andere redenen krap zit, kan de gemeente je helpen! Vraag ernaar bij de ouderenwerker in de gemeente. Deze regelingen zijn speciaal voor 65-plussers in het leven geroepen, maak er dus gerust gebruik van!

Shoppen via het web (aanvullende module)

Doel

In deze module leert de deelnemer de valkuilen van shoppen via het web herkennen.

Extra opdrachten

Startopdracht

Vraag de deelnemers naar hun mening over internetshoppen. Schrijf alle argumenten voor en tegen op het bord. Is internetshoppen veilig, leuk, saai, heeft het voor- en nadelen, etc.?

Discussieopdracht

Verdeel de groep in tweeën. Laat de ene groep argumenten bedenken voor internetshoppen en de andere tegen internetshoppen. Laat de groepen met elkaar in discussie gaan.

Achtergrondinformatie

Website tips

www.vergelijk.nl

www.kieskeurig.nl

www.3xkloppen.nl

www.thuiswinkel.org

Uit onderzoek naar de veiligheidsperceptie over internetbankieren blijkt dat 98% van de internetbankierders internetbankieren veilig vindt, maar nog steeds neemt 20% onvoldoende maatregelen (onderzoek uitgevoerd door The Choice, in opdracht van de NVB, april 2008). Veel mensen die internetbankieren, hebben verouderde of zelfs geen anti-virus-, anti-spywareprogramma's of spamfilters geïnstalleerd op hun computer. Slechts een deel van de consumenten downloadt regelmatig updates van deze programma's. Om nog maar niet te spreken over de risico's van illegale software. Bovendien reageren te veel mensen op onbekende e-mails. De campagne 3x kloppen wijst consumenten op een aantal regels die zij moeten toepassen om risico's te vermijden.

Bron: www.3xkloppen.nl

Het jaaroverzicht (werkblad 1)

Uitgaven plannen met je jaaroverzicht

Het jaaroverzicht gebruik je om hoge, onregelmatige uitgaven te plannen. De truc is dat je rijke en dure maanden zo veel mogelijk laat samenvallen. In rijke maanden heb je immers extra inkomsten voor hoge, onregelmatige uitgaven. Geld dat je in een rijke maand overhoudt, kun je ook opzij zetten voor hoge, onregelmatige uitgaven in een andere dure maand.

Deze opdracht kun je alleen goed maken als je het jaaroverzicht helemaal invult. Dat is een flinke klus, waar je best een paar middagen of avonden voor nodig hebt. Maar dan heb je wel een superpraktisch overzicht in handen om je uitgaven te plannen.

Beantwoord de volgende vragen:

Wat zijn jouw rijke maanden?

.....

Wat zijn jouw dure maanden?

.....

Welke dure maand valt samen met een rijke maand?

.....

Is het bedrag dat je die maand extra krijgt, voldoende voor je hoge, onregelmatige uitgave?

Ja.

Gefeliciteerd! Je hebt het jaaroverzicht optimaal toegepast.

Nee.

Jammer, maar niet getreurd! Kijk in je jaaroverzicht wanneer je weer een rijke maand hebt. Misschien kun je het geld dat je die maand overhoudt, (gedeeltelijk) gebruiken voor je hoge uitgave. Of kijk in de module Besparen voor tips om minder geld uit te geven

Welke dure maand valt na een rijke maand?

Probeer het geld je die maand overhoudt, opzij te zetten voor de hoge uitgave die je over een paar maanden hebt.

De maandbegroting (werkblad 2)

Maak je eigen begroting

Op www.nibud.nl staat het Persoonlijk budgetadvies. Hiermee kun je je eigen begroting maken.

Start het programma en vul de volgende gegevens in:

- je leeftijd.
- de huur van je huis.
- je netto inkomen. Je netto salaris is ongeveer tweederde van je bruto salaris. 'Netto' is het bedrag dat je overhoudt nadat je belasting hebt betaald over je salaris.
- je vakantiegeld. Het vakantiegeld per maand is 5% van je netto inkomen.

Als je alles hebt ingevuld, klik je op Volgende. Je krijgt dan vier begrotingen op je scherm:

- een Basisbegroting, hierin staat welke bedragen je minimaal nodig hebt voor alle uitgavenposten
- een Gemiddelde begroting, met de bedragen die vergelijkbare huishoudens gemiddeld besteden aan alle uitgavenposten
- een Sluitende begroting; dit is een voorbeeld van een begroting waarin de bestedingen precies zijn afgestemd op de hoogte van uw inkomsten
- in Eigen invoer kun je je eigen begroting invullen.

Kijk bij Totaal vaste lasten. Wat ben je hier per maand minimaal aan kwijt?

Kijk bij Totaal huishoudelijke uitgaven. Wat ben je hier per maand minimaal aan kwijt?

Wat zijn reserveringsuitgaven? Wat ben je hier per maand minimaal aan kwijt?

.....

Maak je eigen begroting in de kolom Eigen invoer.

Print het Persoonlijk budgetadvies en neem het mee naar de volgende les.

Verkrijgbaar bij het Nibud

Bij het Nibud zijn de volgende materialen verkrijgbaar, die u kunt inzetten bij uw cursus:

Geld & gedrag, Budgetbegeleiding voor de beroepspraktijk

Grip op je knip

Waar blijft het geld, Bewaren

Waar blijft het geld, Bijhouden

Waar blijft het geld, Begroten

101 Goed met Geld Tips

Financiële opvoeding? Dat doe je zo!

De Kostgeldkrant

Meer informatie over deze materialen vindt u op www.nibud.nl.